

İLK FATİH CAMİİ HAKKINDA YENİ BİR VESİKA

EKREM HAKKI AYVERDİ

Eski Fatih Camii, zamanı-Saâdetten itibaren sekiz buçuk asırdır aranıp da tamin edici olgun ve mükemmel neticeye isâli o zamana kadar mümkün olmayan mescid - cami plânının hal şeklini tebşir etmektedir. Bu sebeble üzerinde ne kadar durulsa yeridir. İlk Fatih Camiinin plân ve hususiyetlerini arama mesaisi, birçok geçidler atlatarak, kat'î bir hal şekline bağlanmıştır. Bundan sonra geriye dönüp bîsûd-taharriyata mahal kalmamıştır; artık yapılacak iş varılan neticenin tarsin ve tenvirine kalmıştır. Bizim makalemiz de bu yolda yeni bir vesika ortaya koymak için kaleme alınmıştır.

Eski bina 1179 (1765) un Kurban Bayramında vuku bulan zelzelede harab olmuş, kubbe yıkılmış, duvarlar hasar görmüştür. Bunun üzerine III. Sultan Mustafa 1181 (1767) de Şadırvan avlusunu, Tak kapıyı, Mihrabı ve arka duvarının bir kısmını, cami seviyesinden aşağıda kalan duvarları muhafaza ederek tamire başlatıp, harim kısmını yeni bir dahilî tertibe göre sür'atle inşa ettirmiştir.

Eski şehil birkaç çalışma neticesinde bulunmuştur. İlk çalışmayı Wulzinger yapmış olup hakikatle alâkası olmayan hayalî neticelere varmıştır¹. Bundan sonra Ağa Oğlu Mehmed Bey² ve bilâhare Halim Baki Kunter — Ali Saim Ülgen³ restitüsyonu denemelerinde bulunmuşlardı. Ancak bunların da birincisinde ne eb'ad ve saha üzerinde durulmuş ne de tam bir plân yapılmıştır. İkincisinde de mimarî, inşai, tarihî deliller atlanıp Osmanlı zihniyet ve seciyesine aykırı neticelere varılmıştır.

Ağa Oğlu Mehmed Bey'in, mesaisi iki fil ayağı ve iki direğe müstenid bir tam, bir yarım ve sağlı sollu üç ufak kubbeden mürekkebed binanın sade şemasını bulmağa münhasır kalmış, fakat eb'adı hiç düşünülmemiştir. Harim plânı bâriz müstatil olup harem yani şadırvan avlusu unutulmuş, yerine beş kubbeden mürekkebed basit bir revak çizilmiştir. Bununla beraber ilk aydınlatıcı neticeye varması itibariyle bu tetkik bir şeref hissesini kazanır.

İkinci etüdde ise cami'in ilk yapısının mihrab duvarından on metre ve yan duvarlarının da ikişer metre daha içerde olduğu ve Fatih Sultan Mehmed ve Zevcesi Gülbahar Sultan Türbelerinin de yerlerinden yine on metre miktarında oynadığı ve Hazret-i Fatih'in bakayâsının mihrabın altında kaldığı bir peşin fikir edasıyla kabul edilerek restitüsyonu plânları ona göre hazırlanmıştır.

Biz, Fatih Devri Mimarisi kitabımızda bu cami bahsini yazarken meseleyi ve binayı inceden inceye tedkik etmek zorunda kalarak üç cebheden yürümek lüzumunu hissettik. 1) Mantık ve tarihî şuur. 2) Teknik, 3) Buna delâlet eden vesikalardır.

1. Bu hususta ve vesikalar hususunda bakınız: Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Mimarisi, İst. 1953, Fatih Camii bahsi, S. 125-178.

2. Ağa Oğlu Mehmed, Fatih Camiinin Şekli-i Asli-i ve Türk San'at-i Mimarisindeki Yeri, Hayat Mecmuası, 1927, Sayı: 45.

3. Halim Baki Kunter — Ali Saim Ülgen, Fatih Camii ve Bizans Sarnıcı, I. Vakıflar Dergisi, Ankara, 1938.

1 — Evvelâ mantık ve şuurun, bir milletin zihniyeti, seciyesinin bu babta sözü ve hükmü ne olabilir? Fatih Camii harim kısmını yeniden yapmak icab edince sahayı büyütmek zarureti neden doğacaktı? Öyle bir yeniden inşa ki, o zamana kadar herkesce kabul edildiği veçhile, şadırvan avlusu, taak kapı, minareler aynen ibka olunuyor * ve çeyrek asırdır Nûru Osmanî'de, Lâleli ve Üsküdar Ayazma Camilerinde tatbik olunan kıvrım kıvrım mübalâğalı üslûb da ihtiyar edilmeyerek eskiye oldukça yakın bir tarzda yapılıyor. Mevcuda ve hatırate böyle bir riayet havası içinde asıl umumî ve haricî nisbetleri kökünden değiştirerek bir tevsî kimsenin aklına bile gelmez. İkinci bânî Sultan Mustafa, kendi namına cami yaptırmıyor; Ebül-Feth v'el-Megaazi unvaniyle en büyük hürmeti gören, riayetini son mertebesini daima muhafaza eden bir ulu ceddinin eserini ihya ediyor. Ebadını beğenmeyip büyütmek böyle bir teşebbüsün harcı değildir.

Dahilinde iki fil ayağı yerine dört tane yapılması ise, hem çok daha ufak bir kubbe ile meseleyi hal imkânını kazanmak, hem de selâtin camilerde iki asırdır yapıla yapıla âdet hükmüne girmiş alışılmış bir plân tatbik etmek meykinden mütevellittir; tevsie asla delâlet etmez. Millî zihniyet ve seciyemiz de Fatih gibi bir padişahın kabrinde rahatının selb edilmesi, onun bakayasının duvar altında bırakılmasını hiç bir zaman kabul etmez. Hele böyle bir şiddet ve cür'ete mühim ve mücbir bir sebep olmadıkça.

2 — Mantık ve millî psikolojinin icabları bize böylece yol gösterince binanın inşaatı ve bünyesi üzerinde yaptığımız teknik araştırmalar bize birçok deliller verdi:

a) Kible duvarı, yani taak kapının bulunduğu duvar, eskisinin yerindedir. Taak kapının da yerinde olduğunu bildirmiştik. Binanın içine kadar da devam eden bu muhteşem unsura, ikinci yapıda dört sütunlu bir revak ve locya gibi bir kat ilâve edilmiştir. Şadırvan avlusunun sağında başlayıp sol duvarında biten çini

Âyet-el-Kürsî levhasının bugün yalnız بسمه si ve sonu olan

(ولا يؤده حفظهما وهو اللى العظيم)

âyeti mevcuddur. Aradaki kısımlar kible duvarında olduğundan yeni inşaatta yerleri boş bırakılmıştır. Binâenaleyh Wulzinger'in hayal ettiği gibi kible duvarı eskiden şadırvan avlusuna doğru girmiş değildir. Olsaydı, çini levhalar kapanırdı. Bu kadar basit bir tetkike girmeden plân çizmekteki cür'eti tavsif edecek kelime yoktur.

b) Minarelerin bugün, kaide, küp ve birinci şerefeye kadar olan gövde kısmı tamamen eski yapıdır ⁶. Harim kısmının inşası esnasında aynen muhafaza edilmiş ve bir asır kadar tek şerefeli olarak kalmıştır. Muhtemelen petek de ilk yapıdandı. 1850 tarihinde bir İngiliz tarafından çizilen tek şerefeli resmi mevcuddur ⁶. Bu resmi gördük fakat elde edemediğimiz için kitaba koyamadık.

c) Yan duvarlara gelince: Ağa Oğlu plânı bir fikir vermektan uzaktır. Onun gayreti sadece şekli vermeğe münhasır kalmıştır. Eğer bariz müstatil bir plân yerine murabba'a yakın bir saha verseydi gayesini tam başardı denebilirdi.

Diğer müelliflerin hepsi camii'nin yan duvarlarını daha içerde farz etmişlerdir. Müsterek müelliflerden mimar olan rahmetli ve kıymetli Ali Saim Ülgen Bey'in yukarıda mevzuu bahis makalesindeki plânda ve Robert Anhegger krokisinde de böyledir ⁷. Halbuki eski binanın yan duvar bakiyesi minare ile beraberce işlenmiş olup köşesinde müsterek bir silme yükselmektedir. Şadırvan avlusundan içerde olan eski cami değil, yenisidir. 8 numaralı haşiyede işaret ettiğimiz makalemizde de bu htsusta geniş izahat verip resimler koyduğumuz için tafsilâta lüzum

4. Mihrâbin da aynen kaldığını sonradan biz tesbit ettik.

5. Bu husus için bakınız : E.H.A., a,c, 69-70, 55 resimler.

6. Bu husus için bakınız: E.H.A., a,c 140 s.

7. Robert Anhegger, Eski Fatih Camii Meselesi — İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi VI. Cild 9. Sayı Mart 1954.

8. Bu hususta bakınız: E.H.A. Yine Fatih Camii Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, VII. 10. Sayı, 1954.

görmüyoruz. Şu kadar söyleyelim ki eskiden pâyesiz olarak düz devam eden yan duvarlar yeni inşaatta geri çekilince bu eski duvar bakiyesi kapının hemen yanında 1,50 metrelik bir çıkıntı teşkil etmiş, köşeyi bağlamak için 4-5 sıra bir hizaya gelmek üzere ve taş sıraları eskilerden şaşacak surette ihtimamsız bir eklemeye yapmışlardır. Taş satırları ilk yapıda (yağlı kalem) denilen perdah usûlüne yakın bir satıhta işlendiği halde ikinci yapıda kaba tarakla çizgi çizgi işlenmiştir. Binâenaleyh eski câmi'in duvarlarının şadırvan duvarlarıyla aynı hizada olduğuna en ufak bir tereddüt kalmamıştır.

ç) Mihrab eski mihrabdır. Makale sahiblerinden yalnız müşterek müellifler mihrabın eski olduğunu kabul ısrarında kalmışlar⁹, fakat camii'nin illâ büyütülmüş olduğunu kabul etmek bir mecburiyet imişçesine (bir yarım kubbe kadar) sökülüp ileri götürüldüğünü bildirmişlerdir. Bu kadar ısrar etmeye sebep pek ziyade tenkid ettikleri Wulzinger'in ve Ağaoğlu'nun mustatil plânlarının tesirinde kalmalarıdır. Halbuki mihrabın arka tarafını dikkatle tetkik etseler duvarın kesme küfeki yüzünün yan taraflardan ayrı düştüğünü ve yeni binanın taşlarıyla kaynaşmadığını görürlerdi. Bir kaç sıranın derzi üst üste aynı şakulde olduğu gibi, yeni sövelerle arada mühim boşluklar kalmış ve buralar harçla doldurulmuştur. Mihrabın sağ ve solunda üstlük pencerelerde tadil izleri görülmektedir., v.s. Halbuki müşterek müellifler bu teşhis yerine fikirlerinde ısrar ederek bir de inşaî delil bulduklarına zahib olmuşlar, türbe avlusu duvarının Akdeniz tarafındaki son penceresinde görülen parmaklık izlerine bakıp bu pencerenin ilerletilen mihrap duvarı sebebiyle kesildiği iddiasını ileri sürmüşlerdir. Filhakika pencere kesilmiştir, amma bu amelîye ilerletilen duvar sebebiyle değil, eski camide bulunmayıp yeni binada teşkil olunan payanda-plâsterlerden dolayı yapılmıştır. Ve onlarca zannedildiği gibi beş pencere¹⁰ değil bir tek hazfolunmuştu. Hülâsa olarak beş pencereye zâten yer bulunamayacağından kesilen pencere sonuncu idi.

d) Türbeler de tamamen eski yerindedir. Bir koca Fatih'in, rühanîyetinden istimdâd edilen türbesi sellemehüselâm nakledilemez; öyle mihrabın altında kaldığını havsala almaz. Buna ne sebep vardır ne manâ. Camii zamanın mimarisinin fevkine çıkarak mevcutlarla kaynaştırıp inşa ettiren Sultan III. Mustafa gibi hamiyetli bir padişaha böyle bir şey teklif etmeğe kim cüret edebilir? Böyle bir şey kimsenin aklından geçmez. Geçse de padişah kabul eder mi? Asla. Bizim 1953 de ortaya koyduğumuz bu hakikatleri 1963 de çıkan bir eserdeki makalesinde Oktay Aslanapa Bey gıllü gışsız benimseyerek tasvib etmiş ve düşüncelerimize iştirak ettiğini bildirmiş tir¹¹.

Esasen kitabımızı yazıp matbaaya verdiğimiz sırada, 1953 senesinin ilk aylarında İstanbul Fetih Cemiyeti tarafından tamir ettirilen Fatih Türbesinin küfekiden mamûl ve toprak altında kalan ilk sekisi ortaya çıktığı gibi, Gülbahar Türbesinde de yerden 1,5 m. ye kadar eski duvardan kalma olduğu meydana çıkmış ve bir pencerede işaret dahi bırakılmıştır. Bu arada Herr Robert Anhegger Fatih Camiinin eski şekli hakkında yukarıda bahsedilen makalesi çıkmış ise de daha ehemmiyetli olan tulânî eb'adı aynen kabul etmesi, yan taraflar için de yukarıda cevap vermemiz sebebiyle daha fazla üstünde durmayacağız. Yalnız muharririn, eski bir müellifin Venedik'te bulunup tahkiki bizce mümkün olmayan za'f-ı telif ile malûl sakat bir cümlesini aykırı bir manâda tefsir ile, binanın medhalinin sağ ve solunda birer yarım kubbe eklenmesi ve bu suretle esas kubbenin bizim bulduğumuz kutrundan iki metre daha noksan olması mümkün olduğu zannına düşmüştü. Biz de aynı derginin müteakib nüshasında, gerek ifade den bu manâ çıkmıyacağı, gerek böyle bir unsurun mimarî ve inşaî bakımdan araya

9. H.B.K. — A.S.Ü. a.m. 95 S. hâşiye.

10. H.B.K. — A.S.Ü. a.m. 94 S.

11. Prof. Oktay Aslanapa, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Neşriyatı 1. İst. 1963.

girmesinin kâbil olamayacağı cevabını vermiştik.

Bu kadar üzerinde çalışılmış ve te-nevvür etmiş bir mesele için artık yeni bir tetkikin fuzûlî olacağı düşünülebilir. Ancak herkesin tam bir ferâgatle hakikati kabul etmesi beklenemez. Ara sıra gazetelerde Fatih Türbesinin yerinin tebdil edildiği, sansasyonel bir şekilde yazılır durur. 1962 yazında da bu yolda bir beyanın, irtihali içimizi yakan ve bir an rahmet dilemekten hâlî kalmadığımız dostumuz Ali Saim Ülgen'e atfedildiği görüldü. Gazete, beyanatın Bursa'da verildiğini tasrih etmekte idi. Cami hakkındaki mütalâalara iştirak ile bulduğumuz neticeleri kabul eylediğini, yazdığı iki tenkit makalesinde¹² belirten rahmetlinin böyle bir beyanat vereceğini hiç tahmin etmiyoruz. Olsa olsa emsali misullü bir gazete zühulü deyip geçmek de bir bakımdan daha zahmetsiz görülebilir amma, değil mi ki arada bir pişirilip kotarıyor, asıl mühimmi Fatih Türbesi'nin yerinin tebdil edildiği veyahut en azından böyle bir hadisenin mümkün olabileceği zihinlere yerleşebiliyor; ağızlarda çiğnenebiliyor, o halde bu zihniyetle, her vesileyi kullanarak, mücadele bir zaruret; tenvir de bir vazifedir.

İşte tahmin olunamıyan bir yerde ele geçen bir vesikada cami'in ebadının sarih olarak yazılmış bulunması bu bahsi tekrar ele almak ve neticelerini sağlama bağlamak fırsatını verdi. Topkapı Sarayı arşivinde bulunan Süleymaniye Camii masraf defterleriyle beraber mütalaa edilen bir defter vardır ki¹³ cami'in bir nevi toplu icmali ve ruznamesi mesabesindedir. Bu defterin 99 a ve b varaklarında hemen malzeme ve iş erbabı kayıtlarını takiben beş selatin cami'in hariçten ebadını ve kubbe kuturlarını gösteren bir ilâve yapılmıştır (Resim: 1, 2). Fatih Camii ebadı bizim kısmen istikra ve mesaha yoluyla on sene evvel bulduğumuz ve halen de kısmen yerinde tahkiki kâbil olan ebada uymakta, neticeleri tekid etmektedir. Bu cami ölçülerinin altında yazılıdır.

« تاريخ خانة احمد چلي ابن حاجي حسين - كه با جمفر چلي ابن محمود خريده (14) - الواقع في ٢٣ محرم الحرام - سنة ٩٥٨ »

Buraya kadar olan cami bahisleri pek güzel bir nesihle daha evvel olan masraf kayıtları siyakat ve madde başları talîk ile ve bir kısmı sürh yani kırmızı renkli yazılıdır. 99 b varakının sonunda ise güzel bir talîk ile

« ١ قد وقع افراغ من تحرير هذه النسخة اللطيفة في وقت العصر من اليوم الخميس الاول ٢ من شهر الاحم رجب المرجب لسنة او (15) بع و عشرين من الهجرة النبوية . ٣ عليه افضل الصلوة واكمل التحية »
 tarih ibaresi, bunun sağında mailen de
 ١ والمأول ممن نظر فيه ادعاء الخير لكتابه ٢ الفقير الى الله الفنى ٣ الحمد .

duası yer almaktadır.

100. varakta Süleymaniye Camiinin masraf icmalleri baş muhasebeci Sünbül Memi Efendi'den naklen yazılmakta 100 b de sahifenin sonunda, Sultan Ahmed hakkında elfaz-ı tazimiyeden sonra "At Meydanı didikleri mevkiye binasının² ferman buyurdıkları camii şerif ve mabed-i lâtifin binası emanetin⁸ bu zerreden kemter ve mûrdan ahkar hak-i pâ-y-i eshab-i dâniş ve cârû-keş" ibaresi yarım kalmakta ve köşede diğer sahifenin nasıl yer aldığı mukadder bir sual-

12. a) Ali Saim Ülgen, Bibliyografya, Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Mimarîsi, Fatih ve İstanbul Mecmûası, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı, 7-12 Sayı, 272-274 S.

b) Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Mimarîsi, Vakıflar Dergisi, IV. Sayı 283-285 S.

13. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Kavanin, Ahkâm ve Emr-i Hümayun suretleri, Hazine 1425 No. Bu defterler Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan Bey tarafından neşredilmiştir. Bu deftere de onun tarafından verak ve madde numaraları konmuştur. Vereceğimiz rakamlar da bunlardır. Ebadı 29,5x20,5 sm, 100 varak.

14. Satın alınmak manasına gelen bu kelimenin (harîde) olması lâzımdır. Halbuki harekesi esre iledir.

15. Bu kelimedeki (و) harfinin (ر) ve kelimenin dört manasına (erba'a) olduğu bellidir, ve hata basit istinsah yanlışdır.

dığından 101. varakın kayıp bulunduğu anlaşılmaktadır.

Nüshanın istinsah tarihi 24 yani 1024 (1615) olduğu aşikârdır. Tanzimin ne tarihte yapıldığı hakkında bir sarahat yoktur. Ancak Sultan Ahmed Camii 1018 (1609) da başlanıldığı ve nüshanın yazılışı sırasında üstünden altı sene geçip ebadı malûm bulunduğu halde kaydolunmaması ve asıl defterdeki bütün malûmatın 960 seneleri civarında olması ilk tanzimin Süleymaniye Camiinin hitam tarihi 964 (1556) yıllarında olabileceğini göstermektedir. Okuyandan dua dileyen müstensihin ismi konmamıştır.

Süleymaniye Camiinin bir masraf ruznamesi ve muhtırası mahiyetindeki bu defterde diğer camilerin ebadının, bhusus Cafer Çelebi ile beraber Ahmed Çelebi bin Hacı Hüseyin evinin tarihinin nasıl yer aldığı mukadder bir sualdir.

Bu son isimlerin inşaat ile bir alâkaları bulunmadığına göre, olsa olsa defteri ilk tanzim edenlerle bir münasebeti vardır denilebilir ve cami ebadının bu tanzim eden şahıs tarafından sorup soruşturulup sona eklenmiş olması akla gelmektedir. Çünkü kâtib bu ölçme işinde ehil olmayacağına ve bu kaydı koymak için bir mütehasısa kendisinin ölçtürmesine pek uzak bir ihtimal bulunmasına binaen, herhalde etraftan ve bilenlerden tahkik etmiş ve hafızalarda kalan yuvarlak rakamları buraya geçirmiştir. Ölçülerde yalnız arşın adedi tam mı yazılmış, küsurat nazarı itibara alınmamıştır. Binaenaleyh bu ravilerin hafıza hatalarını ve işe verecekleri ehemmiyetin tesir derecesini daima nazarı itibara alarak rakamları ona göre değerlendirmelidir. Bhusus ölçülmesi müşkül ve şekline göre biraz mütehavvil olan kubbelerde hatanın daha fazla olacağı da unutulmamalıdır. Nitekim tül ve arz ölçülerinde umumiyetle hakikate çok yaklaşıldığı halde kubbelerde biraz farklıdır.

Dılı ölçülerindeki takribiyet müsbet veya menfi cihetlerden %7 (binde

7) ile %10 (binde 10) arasındadır, yalnız Sultan Selim'in mihver istikametindeki ölçüde bu fark %33 (binde 33), Bayezid Camiinin mihver istikametinde de %121 (binde 121) kadardır. Her nedense Bayezid Camiinin arz ölçüsü pek yakın iken tülünde hatalı bir kayıt düşmüştür.

Vesikada kubbeler ölçüsünde Şehzade'de %21 (binde 21), Sultan Selim'de %32 (binde 32), Süleymaniye'de %34 (binde 34) fazlalık görülmekte, buna mukabil Bayezid kubbesinde %59 (binde 59) noksanlık bulunmaktadır.

Yani üç camiin kubbeleri daha büyük gösterilmiş iken Bayezid'de noksan yazılmıştır. Demek tülde verilen on ebaddan yalnız ikisi %1 i tecavüz etmekte kubbelerde bu hata müsbet veya menfi %2 ile %6 arasında değişmektedir. Her türlü vasıtaya malik bu teknik asrında dahi, ekmeğini abideleri ölçmekte bulanların düz ölçülerde bile %140, (binde 140), %14 hata yaptıklarını nazarı itibara alırsak vesikanın ölçüleri takdire şayan takribiyette demektir. Fatih Camii hakkında müelliflerce isnad olunan fark ise takriben (bir mihver kadar) yani resimlere nazaran 10. m. olup %200 (binde 200) e bâliğ olmaktadır. Halbuki vesikanın Fatih Camii hakkında ölçü ve takribiyet dereceleri şu kadardır:

Vesika Tül: 126 arşın = 95,50 m

Mahallinde 94,78 m.

Fark 0,72 m %7,5 (binde 7,5)

Vesika Arz: 75 arşın = 56,85 m

Mahallinde 57,51 m

Fark 0,66 %9,7 (binde 9,7)

Binaenaleyh Wulzinger ve müsterek müelliflerin iddia edip de aksini gösterdiğimiz eski binanın daha küçük olması asla ve kat'a mevzu-i bahis değildir.

Kubbeye gelince: Kubbe ölçüsü bir meseledir. Ölçü aletinin tatbik olunduğu yere göre değişir. Aslında kaideyi teşkil eden murabbain ölçüsü esastır. Kubbe bunun üstüne silmeler vasıtasıyla taşmış olabilir. Butaşkınlık iki taraftan 50-60

sm. e kadar varabilir ki kutur 1,00 - 1,20 fark eder. Vesikada Fatih kubbesi 32 arşın = 24,26 m. gösterilmiştir ki bizim vardığımız 26 m. den % 6,5 bir noksanlık vardır. Bu tehalüf ya yukarıda ölçü sisteminden, yahut diğerleri gibi zühulden mütevellid olabilir. Nitekim Bayezid kubbesinde de bu nisbette bir noksan vardır; diğer kubbelerde de %3 kadar fazlalık gösterilmiştir. Biz eski Fatih kubbesini duvardan duvara 45,5 boşluğu bir yarım kubbe ile beraber örebilecek asgarî ebad olarak takdir edip kitabımızda¹⁶ belirttiğimiz gibi Nûr-i Osmanî Camii ruznamesinde, mezkûr kubbeyi Nûr-i Osmânî ile Süleymaniye arasında gösterilmesinden dolayı, birincinin 25,75 m., ikincinin 26,60 m. kuturları meyânında, asgarî 26,00 olarak yerleştirmiş bu

suretle vardığımız neticeyi tevsik eylemiştik.

Bizce 26,25 m. bile olabilir. zannımızca 26,00 m. den daha ufak olamaz.

Cami mihrâbı şimdiye kadar hiç şüpheye mahal kalmıyacak surette tesbit olunduktan ve aynen eski yerinde olduğu anlaşıldıktan sonra türbeler hakkında artık ulu orta iddialar ve beyanlarda bulunulmaması lâzım gelirdi amma belli olmaz, yine cüst-ü cû ve iğlâk vazifesinde olanlardan birisi çıkar da yine aynı mealde fikir serdederse bu vesikayı bir kere görmesi ve artık ona inanması vacib olmaktadır.

16. Ekrem Hakkı Ayverdi. Fatih Devri Mimarisi, 128 S.